

Відгук

офіційного опонента, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу нової історії України Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України

Колб Наталії Михайлівни

на дисертацію Грабець Юлії Андріївни

«Діяльність греко-католицького духовенства Східної Галичини
у 1918–1939 рр.»

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

в галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

Актуальність теми. Значення й роль Греко-Католицької Церкви та її духовенства в житті українського народу й відродженні його державності важко переоцінити. Одним із важливих етапів національних змагань став міжвоєнний період. Для українців, що після поразки у визвольній війні 1918–1919 рр. опинилися в складі Польської Держави, саме ГКЦ вкотре стала стрижневою не тільки духовною, а й національною інституцією. Духовенство – від єрархів і до парафіяльних пресвітерів, – зайняли позицію однієї з ключових сил, що відстоювала інтереси свого народу перед органами польської влади й на європейській міжнародній арені. Пресвітери дбали про духовно-моральне збагачення українців, зростання їх у християнських чеснотах, а водночас піклувалися про розвиток їх національної й громадянської свідомості. Непоодинокі душпастирі засновували й підтримували українські духовні, освітні, культурні, економічні, господарські товариства й інституції, протидіяли асиміляційній політиці польської влади й ставали прикладом мужньої та свідомої громадянської позиції для своїх вірян.

Актуальність запропонованої Дисертанткою теми зумовлена щонайменше двома чинниками. Так, сьогодні, в умовах російсько-української війни, метою якої для ворога є знищення української державності й народу, в українському суспільстві з новою силою визріло усвідомлення життєвої важливості міцної

національної ідентичності, ґрунтового знання своєї історії, вивчення досвіду, праці, національних пошуків і змагань предків як базового джерела стійкості, національності витривалості й обороноздатності народу. Водночас вивчення досвіду діяльності ГКЦ міжвоєнної доби щодо долаття викликів духовно-морального характеру; атак з боку супротивних Церкві й релігії суспільно-політичних ідеологій; праці в освітній, добродійній, громадянській сферах, наданні морально-психологічної підтримки вразливим верствам суспільства можуть стати для сучасних українців, як також і самої УГКЦ підставою для аналізу й напрацювання стратегії дій у цих ділянках, актуальність яких у зраненому війною українському суспільстві набуває нового звучання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Релігія і Церква у контексті світових і суспільних трансформацій» (державний номер реєстрації 0123U101108).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх наукова достовірність. Дисертаційна робота Грабець Ю. А. є самостійним науковим дослідженням. У своїй роботі Дисертантка використала низку методологічних інструментів й принципів, серед яких методи: історизму, системності, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, статистичний, історико-системний, діахронний, історико-генетичний, порівняльно-історичний. Обґрунтованість наукових положень і висновків роботи забезпечило опрацювання значної кількості різнопланових джерел (епістолярію, документів зі збірок Львівського, Тернопільського, Івано-Франківського архівів, мемуарів, дописів тогочасної преси), як і досліджень давніших та сучасних дослідників. Це дозволило Авторці глибоко й різнобічно розкрити тему дисертації, повністю реалізувати визначені мету і завдання.

Елементи новизни в роботу привнесло залучення Дисертанткою низки архівних матеріалів, які досі не перебували в науковому обігу (зокрема документи фонду 14 Державного архіву Тернопільської області); вперше здійснено комплексний аналіз діяльності греко-католицького кліру в

міжвоєнний період, його статусу і стану в рамках Польської Держави; окреслено адміністративно-управлінську структуру ГКЦ та принципи її функціонування; з'ясовано вплив державної аграрної реформи на матеріальний стан греко-католицького духовенства; висвітлено специфіку діяльності Малої семінарії та освітніх закладів під керівництвом монахинь Чину Святого Василя Великого.

Робота пройшла належну наукову апробацію. Її положення висвітлені у 12 наукових статтях: 4 з них опубліковані у фахових українських журналах (1 збірник індексується в базах Scopus, 3 інші належать до категорії Б), ще 7 – це матеріали наукових конференцій і 1 наукова публікація, де додатково відображено результати дослідження. Проблеми, висвітлені у дисертаційному дослідженні, були виголошені у доповідях на дев'яти наукових конференціях міжнародного та всеукраїнського формату. Також дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Структура роботи вдало укладена з використанням тематично-хронологічного принципу, що цілком відповідає розкриттю заявленої теми дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (461 позиція) та одного додатку. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 307 аркушів, з них основного тексту – 190.

У вступі Авторка окреслила актуальність обраної нею теми, вказала мету й завдання роботи, її предмет та об'єкт, окреслила методологічний інструментарій, обґрунтувала хронологічні рамки й територіальні межі дослідження. Також визначила, в чому полягає новизна її роботи, вказала на аспекти, які вдалося поглибити й розвинути. Окреслено форми апробації дисертаційного дослідження.

У першому розділі *«Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження»* Дисертантка здійснила огляд історіографії обраної теми, поділивши її на три групи: 1) роботи сучасників подій (1918–1939 рр.); 2) дослідження представників української діаспори; 3) праці українських

дослідників доби незалежної України (1991–2024 рр.). Ю. Грабець підкреслила, що роботи сучасників подій присвячені насамперед обговоренню окремих актуальних проблем церковного і громадського життя того часу: церковного управління, польсько-українських взаємин, Католицької Акції, повсякденного життя кліру, діяльності митрополита Андрея Шептицького та ін. Праці діаспорян, за оцінкою Дисертантки, часто є творами мемуарного плану із ознаками історіописання. Вони охоплюють різний спектр питань: аналіз діяльності ГКЦ у різні історичні періоди; опис сфер суспільної діяльності кліру міжвоєнного періоду; оцінка постатей тогочасних єрархів ГКЦ. Ю. Грабець зазначила, що доробок сучасних істориків на тему життя й діяльності ГКЦ є досить багатим, серед яких низка праць присвячені власне різним напрямкам діяльності і постатям Церкви міжвоєнного періоду. Проте комплексне ґрунтовне висвітлення діяльності духовенства ГКЦ цього часу ще не ставало предметом спеціального дослідження, що й визначає новизну дисертаційної роботи.

Джерельну базу дисертації склали матеріали низки фондів, що зберігаються в архівах Львова, Івано-Франківська, Тернополя, а також у фонді рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Цінними джерелами для роботи стали матеріали періодичних видань того часу. Авторка проаналізувала публікації єпархіальних Вісників, клерикального часопису «Нива», видання Богословського наукового товариства. Залучила Ю. Грабець також спогади кількох діячів того часу, праці історико-мемуарного характеру, а також опубліковані збірники документів.

Останній параграф першого розділу дисертації присвячений окресленню теоретико-методологічних засад дослідження.

У другому розділі дисертації *«Соціально-правове та економічне становище греко-католицького духовенства»* Ю. Грабець дослідила специфіку формування адміністративних засад функціонування ГКЦ у Другій Речі Посполитій. Дисертантка зазначила, що до укладення у 1925 р. Конкордату між Апостольським Престолом і польською владою становище ГКЦ в державі було доволі непростим. Духовенство потерпало від морального та фінансового тиску, підозріливого ставлення й переслідувань з боку державної влади, обмеження

діяльності ГКЦ. Ухвалення Конкордату змінило ситуацію на краще, ввело діяльність Церкви у визначене нормативне русло, стало підставою для зміцнення позицій, статусу і стану Церкви в Польщі. Хоча цей документ також викликав низку зауважень в українського кліру, адже містив положення, що обмежували можливості розвитку і впливу ГКЦ на користь РКЦ.

Цінним внеском Ю. Грабець у вивчення життя ГКЦ став докладний аналіз функціонування адміністративної структури Церкви у міжвоєнний період. Дисертантка дослідила, якими були повноваження й завдання єпископату, деканів, різних категорій парафіяльного кліру (парохів, сотрудників, адміністраторів). Подала розлогий сюжет про організацію і значення деканальних соборчиків, специфіку церковного справочинства. Описала механізм призначення священника на парафію, його майнові зобов'язання як керівника церковного парафіяльного майна, вимоги до душпастирського служіння, моральної поведінки пресвітера, взаємини з сотрудником і парафіянами. В полі уваги Дослідниці опинилася й діяльність станового священницького Товариства св. Андрея, питання організації для священників духовних реколекцій.

Окремий параграф роботи присвячено різним аспектам матеріального становища духовенства і його діяльності для налагодження кращих матеріальних умов як для кліру, так і українських громад. Зокрема Ю. Грабець розкрила питання господарювання серед духовенства як способу покращення свого матеріального становища, дослідила проблему умов оренди церковних землеволодінь а також їх купівлі-продажу.

Дисертантка розкрила й питання залученості кліру в процесах економічного та господарського розвитку в краї. Виокремила непересічну роль в цих процесах митрополита Шептицького. Також Дослідниця вказала, що пріоритетним завданням духовенства було сприяти формуванню українського середнього класу. Тому значну увагу клір приділяв розвитку українського кооперативного руху, який набув значного розвитку. Також священники підтримували діяльність національних товариств «Сільський Господар», кредитного товариства

«Дністер» та ін. Спеціальну увагу духовенство звертало на подолання проблеми алкоголізму.

Третій розділ «Освітня та культурно-просвітницька діяльність духовенства» містить тематичні блоки, присвячені освітнім закладам для виховання майбутніх священників, а також залученості кліру до педагогічної діяльності. Також тут розкрито такі види суспільної роботи як харитативна й культурно-просвітницька діяльність, а також ініціативи християнського соціального характеру.

Дисертантка окреслює, які діяли духовні навчальні заклади, які вимоги існували до претендентів на навчання в них, також звернула спеціальну увагу на функціонування Малої семінарії та гімназійних курсів. Цінно, що Ю. Грабець спеціальну увагу приділила проблемі освіти дяків. Розлогий сюжет роботи присвячено заснуванню й діяльності Богословського Наукового Товариства та Богословської Академії у Львові як осередків формування когорти священників з високим науковим потенціалом та розвитку української богословської науки.

Опіка приватними навчальними закладами для дівчат була однією з ділянок роботи монахинь ЧСВВ. Це були як початкові школи, так і семінарії. Ці заклади пропонували досить високий рівень знань, об'єднували фаховий викладацький колектив і певним чином компенсували брак українських дівочих навчальних закладів у краї. Священники були залучені в навчальний процес у державних школах як катехити. Дисертантка описала вимоги, які висувалися щодо кваліфікації вчителів релігії, окреслила заходи, яких вживала Церква для покращення їх фахового рівня. Водночас священники чинили спротив полонізації українських дітей через навчання в школах польською і мобілізували до такої діяльності українську спільноту, наражаючись за це на підозри й тиск з боку влади.

Великий сегмент діяльності духовенства складала доброчинна діяльність, актуальність якої посилилася в умовах повоєнної розрухи та інфляції. Прикметно, що завданням кліру було не тільки допомагати нужденним через підтримку різних доброчинних організацій, а й навчати їх засадам планування бюджету й ощадності. Окремою ділянкою опіки Церкви стали діти-сироти, діти

з неблагонадійних сімей та молодь. Тут також існувала така логіка, коли завданням ставили підготувати дітей до самостійного життя. За підтримки духовенства діяли і вдовичо-сирітські фонди. Існували ініціативи підтримки сімей померлих священників. У відповідь на економічну кризу в 1930-х єпископи ГКЦ заснували комітет допомоги безробітним та вбогим. Церква дбала й про можливість отримання потребуваними українцями дешевого або й безкоштовного фахового медичного обслуговування.

Окремий параграф Ю. Грабець присвятила аналізу залученості кліру в діяльність культурно-просвітницьких організацій. Так, духовенство підтримувало діяльність товариства «Рідна Школа». Широку культурно-економічну діяльність священники розвивали на підставі місцевих осередків товариства «Просвіта» - діяла бібліотека, кооператив, відбувалися концерти. Долучалися до заснування й підтримки музеїв. Єпископат закликав духовенство співпрацювати з «Просвітою» також для долання неграмотності серед українців.

Душпастирі дбали про розвиток католицької літератури й преси для народу, а також про заснування християнських соціальних організацій. Такими стали: Марійське товариство молоді, яке видавало свої часописи, організація мирянського руху «Католицька Акція», в рамках якої було організовано масове свято «Українська молодь Христові» та відзначення 950 річниці хрещення Русі. У Станіславові було засновано християнське товариство «Скала».

Відсутність порушень академічної доброчесності. Робота проходила перевірку на плагіат за допомогою систем StrikePlagiarism і Tumitin. Результати перевірки засвідчили дотримання Дисертанткою засад академічної доброчесності. Програма StrikePlagiarism показала, що оригінальність тексту становить 98,1 %, а за програмою Tumitin цей показник складає 95,0 %.

Дискусійні питання та зауваження щодо змісту дисертації. Дисертаційна робота Юлії Грабець є ґрунтовним, оригінальним, самостійним дослідженням, яке розкриває актуальну тему, висвітлює низку питань, які досі або не ставали предметом дослідження науковців, або висвітлювалися побіжно в контексті інших тем. Поза тим, як і кожне наукове дослідження, ця робота містить низку

дискусійних моментів, які можуть стати предметом подальших обговорень і уточнень:

- Охоплюючи широке коло діяльності греко-католицького духовенства, Дисертантка оминає проблему (не)залучення кліру в політичну роботу чи реакцію пресвітерів на цю непросту ділянку життя. Робота би тільки виграла, якби цей сегмент був також висвітлений, або, принаймні, коротко обумовлений.

- Описуючи участь духовенства у різних ділянках життя суспільства, Авторка дуже вдало показує залученість представників різних ієрархічних щаблів Церкви: нижчого духовенства та представників єрархії, а також діяльність монаших українських чинів і згромаджень, творячи таким чином цілісний образ греко-католицького кліру. Однак щодо єрархів впадає у вічі, що в аналізі абсолютно домінує постать митрополита Шептицького. Це зрозуміло з огляду на масштаб, неймовірну працездатність і креативність кир Андрея. Проте відчувається певний дисбаланс щодо відображення «присутності» у цих процесах Станіславівського (хоча Авторка згадує про його позицію щодо окремих питань, а також про точки розходження з митрополитом), а головню Перемишльського єпископів.

- У хронологічні рамки роботи входить період українсько-польської війни, в перебігу якої українські священники відіграли свою роль у підтримці національних змагань, чим, зокрема, налаштували проти себе польські середовища і владу. Коротка згадка про ці події додала б розуміння і щодо діяльності духовенства, і стосовно причин зазвичай негативного ставлення до нього влади. Тим більше, що Авторка відзначає факт, що священники зазнавали арештів польською владою за залученість до розвитку українського національного руху (с. 84, 85–86).

- Залучений Авторкою джерельний матеріал цілком дозволяє ґрунтовно дослідити тему, вловити суть проблем і тенденцій. Проте у майбутньому (можливо у форматі цієї роботи як монографії) Авторка могла б збагатити вже вивчену джерельну базу також матеріалами з фондів Львівського обласного державного архіву (фонд 1) та Архіву актів нових у Варшаві (ф. 474). Також

спробувати побачити висвітлювані питання крізь призму дописів у світських українських періодичних виданнях.

- Слід зазначити, що дисертація вирізняється добрим академічним стилем, логічністю і послідовністю викладу думок. Однак хотіла би запропонувати кілька міркувань, які, на мою думку, допомогли б дещо покращити текст з літературної точки зору: а) Поряд із терміном «священники», який Дисертантка рясно використовує у своїй оповіді, можна додати низку синонімів: єреї, душпастирі, пресвітери; б) помітне надто часте використання слова «тощо»; в) в називанні Польської Держави Авторка винятково послідовно використовує назву «Республіка Польща». Можна було б періодично чергувати цю офіційну назву із виразами «Польща» та «Друга Річ Посполита»; г) назву польського часопису подано в українській транслітерації («Дзєннік ужендови», с. 85). Варто подавати мовою оригіналу, тим більше, що згодом Дисертантка дотримується саме такого стандарту (див. с. 104); г) некоректно вжито назву товариства як «Апостольської Молитви» – правильно «Апостольство молитви» (с. 226); д) у двох випадках вжито полонізми: «Було встановлено річні дотації до пенсії для духовенства (с. 89) – доцільно використовувати термін «зарплата»; «Проведені заняття він записував до шкільного чи релігійного *денника*, зазначав тему» (с. 217) – журналу? щоденника?; е) слід підкорегувати речення, щоб воно правильно відображало ситуацію: «У міжвоєнний період кількість духовних семінарій *не змінилася*. Вони продовжували свою діяльність у Львові та *Рогатині*, Станіславові, Перемишлі» (с. 183), але семінарії в Рогатині до війни не було.

Хочу наголосити, що зазначені зауваження, пропозиції та побажання не знижують наукової вартості роботи, її оригінальності, жодним чином не дають підстав для сумнівів у дослідницькому рівні Юлії Грабець та внеску її роботи у вивчення історії ГКЦ та українського руху міжвоєнного періоду загалом. Навпаки – ці коментарі радше окреслюють потенціал для подальших досліджень і розвитку теми.

Відповідність роботи встановленим вимогам. Дисертаційна робота повною мірою відповідає вимогам, які висувуються до наукових досліджень на

здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки»). Усі положення, винесені на захист, є науково обґрунтованими, містять елементи наукової новизни та підтверджені в процесі дослідження. Поставлену мету та визначені завдання Дисертантка реалізувала ґрунтовно і переконливо. Зміст основних положень логічно викладений у висновках дисертації, а назва дослідження відповідає його меті, структурі та змісту.

Загальний висновок. Дисертація Грабець Юлії Андріївни на тему «Діяльність греко-католицького духовенства Східної Галичини у 1918–1939 рр.», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки»), є самостійним і завершеним науковим дослідженням. Високий рівень роботи підтверджують актуальність обраної теми, ґрунтовність наукових тверджень і висновків, переконливість результатів та ступінь новизни. Результати дисертації належним чином відображені у наукових роботах Дослідниці. Попри деякі дискусійні положення та незначні стилістичні зауваження, робота повністю відповідає вимогам, які ставляться до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії, згідно з «Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича

НАН України

